

PANDÍON

1993:2

Årg.9

tidskrift för fågelintresserade

PANDION

Årg.9

Pandion utges av Frövi Fågelklubb. Ut kommer 3 ggr årligen (april, augusti och december). Verksamhetsområde är Lindesbergs kommun.

Medlemsblad för Frövi Fågelklubb

Ordf. Johnny Tegin
Backen, Vanneboda
710 40 FRÖVI
Tel. 0581-315 63

Sekr. Pär Jacobsson
Storgatan 14
71041 FELLINGSBRO
Tel. 0589-20880

Kassör Bo Dahlström
Ullersäter
710 40 FRÖVI
Tel 0581-322 13

Övriga: Christer Eriksson, Kjell Mattsson, Erik "Plur" Jansson samt Jerry Andersson

Medlemskap i FFK erhålls genom att betala 50:— på pg. 484 16 67-1. Ungdomar 4-16 år 15:—. Familjemedlem 5:—.

Klubblokal: IOGT/NTO-lokalen i Blixterboda.

Klubbmästare: Gunnar Eriksson, tel. 0589-310 45

Omslagsbild: Jonas Lundin

Adressändring anmäler du till:

Jan-Erik Malmstigen
Skomakargatan 6
710 40 FRÖVI
tel. 0581-302 52

Lennart Sandberg
Tallbacksgatan 3
71040 FRÖVI
tel. 0581-315 73

Frågor om exkursioner?
Johnny Tegin, tel.0581-315 63

Fågelrapporter skickas till:
Mats Andersson
Hagabergsliden 4
711 31 LINDESBERG
tel. 0581-162 74

Jan-Erik Malmstigen
Adress som ovan.

Redaktion för Pandion:
Brita Nordqvist,
Backen, Vanneboda, 710 40 FRÖVI
Tel. 0581-315 63

Ulf Jacobsson,
Storgatan 14, 710 41 FELLINGSBRO
Tel. 0589-208 80

Något att se fram emot

Närmast nu i höst är vi nyfikna på vilka flyttfåglar som dyker upp (ner) på sin färd söderut. Vi som bor i södra kommundelen, kommer mycket nyfiket att följa vad som händer i Västvallaprojektet. Vad vi väntar oss är i första hand att gässen hälsar på i de speciellt anrättade vete- och havrefälten. En del rara vadare och tättingar skall vi väl också få se.

Ringmärkningen i Hagaberg och den nystartade märkningen i Västvalla är det också intressant att följa utfallet av.

Ring Jan-Erik om ni skulle vara intresserade att följa med vid något tillfälle. Ett speciellt erbjudande är den 29/8 mellan kl.6.00 -10.00, då det är öppet hus vid Västvalla och ringmärkning pågår.

Förutom månadsmöten och utflykter i vanlig ordning, har vi ju den planerade Ölandsresan vecka 42(se 1993:1).

Ha det så bra och njut av hösten ute i fågelmarkerna.

Vaktschema

Vi försöker att även i höst ha bevakning vid Österhammarsjön och Västvalla, åtminstone till v.40. Det blir lite mycket passning, då vi inte är så många som deltar Därför vilar vi med Sjömosjön tills vidare. Alla ni som vill vara med hör av er till den som är ansvarig och kolla när han/hon? ger sig iväg. Vår är alla fågelintresserade kvinnor?

	Österhammarsjön	Västvalla
v.33	Sandbergs	Christer Eriksson
v.34	Sven-Olof Eriksson	Johnny Tegin
v.35	Kjell Mattsson	Ulf Jacobsson
v.36	Christer Eriksson	Sven-Olof Eriksson
v.37	Jan-Erik Malmstigen	Kjell Mattsson
v.38	Erik Jansson	Tomas Ewerlid
v.39.	Sandbergs	Christer Eriksson
v.40	Sven-Olof Eriksson	Pär Jacobsson

Vid frågor ring Jan-Erik om Österhammarsjön och Ulf Jacobsson om Västvalla

Våtmarker som försvinner

av Mats Andersson

För många nutida människor innebär blöta marker något negativt eller besvärligt, något motbjudande eller helt onödigt, något som inte har någon som helst nytta. Sådana "läskiga kärr" är ju bara att fylla igen och bygga något vettigt på! Det går ju inte ens att bada vid dessa "vattensjuka" träsk. Om vi bara går tillbaka i tiden ett sekel var däremot situationen helt annorlunda. För dåtidens människor var våtmarkerna något livsnödvändigt. Under tusentals år bedrev man slåt- ter, bete, jakt och fiske i våtmarkerna.

Vad är en våtmark?

Våtmarker är ett samlingsord för olika typer av blöta och fuktiga områden som finns utspridda i landskapet. Man brukar dela in våtmarkerna i **myrar**, **stränder** och **övriga våtmarker**. Myrar kan i sin tur delas in i mossar, kärr och blandmyrar och övriga våtmarker kan vara fukthedar eller olika typer av sumpskogar. Stränder delas upp i stränder utmed sjöar eller vattendrag och havsstränder.

Många av våtmarkstyperna är fortfarande vanliga i Sverige och av stor betydelse för den biologiska mångfalden i hela landskapet. Vissa typer är dock hotade och minskar i snabb takt, vilket får konsekvenser för en mängd organismer, inte minst för flera fågelarter. Faktum är att våtmarkerna tillhör våra artrikaste miljöer och att de är livs-nödvändiga för mängder av växter och djur

Stränder utmed sjöar eller vattendrag en hotad miljö

Den typ av våtmark som i detta århundrande tydligast har försvunnit ur landskapet är de i anslutning till sjöar eller vattendrag. Orsakerna till försvinnandet kan för det mesta kopplas till mänsklig aktivitet av något slag, eller frånvaron av sådan. Fuktiga gräsmarker och blötare mader i anslutning till sjöar är ofta beroende av djur som betar eller av slåt- ter för att inte åldras. Om man dessutom, genom t.ex. dikning eller invallningar, tar bort de naturliga störningarna, så förändras förutsättningarna att bibehålla en öppen våtmark, och de växer snabbt igen.

I det gamla bondesamhället var man helt införstådd med värdet av dessa marker och kunde utnyttja dem som foder- och höproducent. Man hade under flera tusen år utvecklat metoder och kunnande och även djuren som betade i våtmarkerna var anpassade och fungerade väl i dessa miljöer. När så det moderna jordbruket med maskiner och kemikalier blev vanligt behövdes inte längre våtmarkerna.

I stället dikades de ut till åkermark eller så lämnades de till fri utveckling. Även de äldre typerna av nötkreatur blev överflödiga och nya högmjölkan- de raser introducerades. Dessa nya, tunga raser kunde man dess- värre inte använda i våtmarker och dess- utom krävde de ett helt annat och kraftigare foder.

De negativa följderna för fågellivet och öv- riga djur blev också tydliga. Att man upp- hörde med slåt- terbruket kring sekelskiftet är en orsak till att dubbelbeckasinen försvun- nit som häckfågel hos oss. Ett minskat bete på fuktiga ängar har under de sista årtion- dena medfört att arter som tofsvipa, stor- spov och gulärta försvunnit från många tidi- gare häckplatser i kommunen. Även arter som stenskvätta och stare har minskat i takt med minskande betesmarker.

De olika delarna av stranden är också värde- fulla för rastande fågelarter under våren eller hösten. Det kan handla om änder som äter frön, gäss som betar gräs eller vadare som letar insekter. Stränderna är alltså vik- tiga under hela året för fåglarna, vare sig de häckar, söker föda, rastar, ruggar eller över- vintrar.

Det finns även vissa vinnare i de igenväxande strandområdena. När växtligheten övertas av högväxande gräs och buskar trivs arter som näktergal, gräshoppsångare, kärrsång- are, flodsångare och rosenfink. När så en strandskog bildas försvinner även dessa ar- ter och andra mer vanliga arter etablerar sig. Strandskogens slutstadium kan dock vara värdefull för t ex flera hotade hackspettar, varav vittryggig hackspett är ett exempel. I vassarna som breder ut sig har t ex arter som brun kärrhök, rörsångare, trastsångare och skägges kunnat bli vanligare.

De stora förlorarna i fågelvärlden när strand- ängar och madmarker försvinner är ändå vadare och änder. Flera arter inom dessa grupper minskar också tydligt i landet och har låga populationer i alternativa biotoper

Strandängar, mader och vassar - hur fungerar de?

Man brukar dela in stränderna längs sjöar och vattendrag i strandängar, mader och vassar. **Strandängen**, kallas ibland våtäng, är den torraste delen och består som namnet säger av ängsvegetation. På strandängen sker ibland översvämningar men normalt torkar den upp under sommaren. **Maden** är belägen där de årliga översvämningarna sker mellan strandängen och vassarna. Marken är blöt under större delen av året och här växer olika starrarter och örter. **Vassarna** hör hemma i vattenstranden eller i bott- narna. De växtarter som oftast bildar vass- området är bladvass, sjösäv, kaveldun, sjö- fräken och jättegröe.

Denna våtmark är ett ekosystem som funnits och utvecklats sedan isens avsmältning i landet för omkring tio tusen år sedan. Det är flera faktorer som skapat och bibehållit naturtypen men viktigaste är de naturliga störningarna på vegetationen och djurlivet. Det är främst variationer i vattenståndet, översvämningar och torrperioder, bete från djur, isens påverkan eller bränder som for- mar utseendet och betydelsen av våtmarken. Det handlar om att våtmarken förhindras att åldras och hela tiden får börja om med unga och nya turordningar av växter och djur, så kallade successioner. Dessa unga och tidiga successioner är ofta bland växterna rika fröproducenter och de unga gräsen är av hög klass och tycks mycket välsmakande. Insek- terna utvecklas också snabbt och rikligt i de tillfälliga vattnen och de är viktiga i fåglar- nas födoval.

De våtmarker som är mest utpräglade och stabila i detta avseende, att de störs regel-

bundet, är de som ligger på lägre nivå i landskapet och som brukar kallas fågelrika slättsjöar. De är naturligt grunda och har en riklig vegetation. Det är också dessa "fågel-sjöar" som påverkas i hög grad av vattnets olika nivåer och översvämmas mest. De ligger långt ner i vattendragens tillrinnings-områden, får ta emot stora mängder smält- eller regnvatten, som stiger över omgivande marker och sjunker sakta undan, de störs därigenom kraftigt årligen.

Dessa naturliga störningar har också under lång tid utvecklat anpassningar för olika djur och växter så att våtmarkens speciella flora och fauna uppstått. Innan människans boskap betade på strandängarna uppehöll sig troligen stora mängder uroxar här, tillsammans med andra gräsätande hjortdjur och även gäss. Det finns faktiskt ett samspel (symbios) mellan vissa gräs och betare och viktiga betesgräs antas ha utvecklats samtidigt med uroxar och andra gräsbetare (Pehrsson & Thorssell 1990).

I dessa ursprungliga våtmarker är den biologiska produktionen mycket hög med t ex olika rikt frösättande växter som utnyttjas av mängder av änder. Även mindre ryggradslösa djur finns i stora mängder i de grunda vattensamlingarna och äts av många fåglar.

Olika vattennivåer under året är bra

En naturlig vattenregim, ett våtmarksområde som inte reglerats eller på annat sätt påverkas, är en förutsättning för våtmarken att fungera. Sådana vattenregimer finns knap-

past längre.

Den naturliga vattenregimen innebär att vattenståndet i våtmarken är olika under och mellan åren. Vattenståndet är då högst under våren, lägre under sommaren, återigen högre under hösten och sjunkande nivå under vintern. Våtmarker som utsätts för en sådan variation får en uppdelning (zonering) i de olika växtsamhällena och som utgör strandängen, maden och vassarna med den blå bården.

Ju högre nivåskillnad mellan högsta vattenstånd och lägsta vattenstånd (vattenamplituden) desto större ytor av de olika zonerna. Minskar man våtmarkens möjlighet att översvämmas minskar man också fåglarnas möjligheter till födosök. När starrmader och strandängar krymper i storlek försvinner marker som producerar frön eller insekter

Naturliga våtmarker växer inte igen

Faktum är att en våtmark som utsätts för dessa regelbundna översvämningar med höga vattenamplituder växer inte igen. Det finns bevisligen våtmarker belägna i flacka, öppna områden som existerat i flera tusen år utan att växa igen. Ofta hävdas att sjöar med grunt vatten och rikligt med växtlighet är på väg att övergå i en mosse eller liknande. Förslag finns då att vattenståndet måste höjas med kanske flera meter för att undvika igenväxning.

Detta förfarande är bara att förvandla en våtmark till en fiskproducerande sjö. Om man vill behålla de rika frö- och insektsproducerande maderna och vassarna måste det också finnas rikligt med vegetation. Om

man däremot har påverkat våtmarken, så att de naturliga störningarna upphört, kan man med relativt enkla medel korrigera tillbaka till ett naturligare tillstånd, med en variation i vattenståndet, så att igenväxning inte kommer att ske (Pehrsson 1992).

Fåglar vid stränder

Som tidigare nämnts har både växter och djur anpassats till ett liv med ständiga förändringar och störningar i denna typ av våtmark. Eftersom det uppstått olika vegetationstyper har det också skapats en mängd biotoper för olika typer av fåglar. Skilda grupper av fåglar utnyttjar och uppehåller sig i de olika zonerna för födosök. Det kan exempelvis handla om skäggdopping som lever av fisk, simänder och dykänder som äter vattenlevande insekter eller vadarfåglar som äter insekter på marken, växtätare som svanar, gäss och sothöna, eller så kan det vara fröätande simänder.

Denna anpassning har lett till att fåglarna utvecklat speciell utrustning och teknik inför födosöket. De har också anpassats att ta sig fram där maten finns. Det kan alltså handla om korta eller långa näbbar och ben, eller långa halsar med kraftiga näbbar

Änder måste ha tillgång till en varierad kost under häckningstiden. De kräver både insekter och växter av god kvalitet för att kunna föda upp sina ungar. Under vår- och höstflyttningen är det nödvändigt med högre vattenstånd för att fröna ska bli tillgängliga genom att de flyter på vattnet.

Vadarfåglar söker sin mat, som mest består av insekter och maskar, i områden med

kortare vegetation eller i mark med blottor i jordtäcket. Stränder med ett vatten som succesivt sjunker undan kan ge mat under hela häckningssäsongen. Även vadarna nyttjar madmarker eller stränder under flyttningstiderna och de är faktiskt knutna till den här miljön hela året. Flera av vadararterna är kanske de som främst drabbats av minskande våtmarksarealer. De lägger ofta sina bon öppna i betade gräsmarker och trivs bra om variationen är hög, med omväxlande kortbetade gräsytor och tuviga områden. De kräver fri sikt runt boet och helst ska det inte finnas några träd eller buskar i närheten, eftersom dessa lätt blir sittpinnar för kråkor eller andra fiender. Olika vadararter ställer dessutom olika krav, så att vissa tål en högre vegetation mer än andra. Enkelbeckasinen finns kvar efter upphörande av hävden längre än t ex tofsvipan. Tofsvipan och storspoven klarar ett obetat tillstånd endast några år

Det går att återskapa våtmarker

Om man vill restaurera och återskapa förlorade fågelbiotoper måste man återigen införa och efterlikna de naturliga störningar som en gång skapat dessa miljöer. Till att börja med kanske maskinella medel måste tillgripas. Därefter kan man använda metoder som kontrollerad bränning, konstgjord vattenregim och betande djur. Dessa metoder är dessutom förhållandevis billiga. Däremot krävs en viss storlek på våtmarken för att det hela ska fungera tillfredsställande. Vadarfåglar kräver vissa revirstorlekar, även växterna och andra organismer gynnas av stora arealer. Huvudregeln är också att större yta betyder fler arter och stabilare ekosystem.

För att en fullgod vadarbiotop ska finnas behövs därmed vissa **nyckelorganismer**. Nyckelorganismer kan sägas vara arter av olika slag som har stor betydelse för många andra arter. I detta fall handlar det om **betande djur, beteståliga och välsmakande gräs** samt **insekter**. Vilken typ av organismer som krävs i ett sådant ekosystem har ett projekt ("Utegångsprojektet") vid Kvismaren studerat och kommit fram till (Pehrsson & Thorssell 1990). Den betare som används i Kvismarens våtmarker är skotsk högländsboskap, en betare som ligger uroxen nära i sin funktion.

Efter noggrant sökande hittade man gräsen som äger de rätta egenskaperna, att de är omtyckta av både betare och växtsugande insekter. Gräsen tål och gynnas även av betningen, trampningen av djuren och av de olika fuktiga förhållandena som är i marken under året.

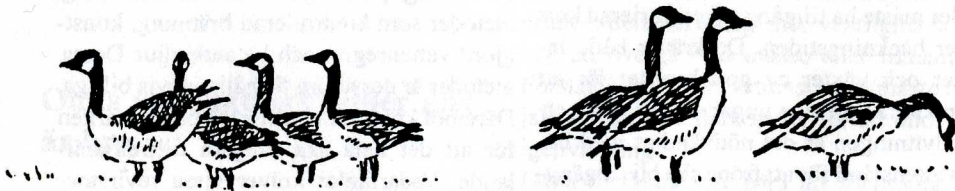
När man så har hittat de olika komponenterna kan man förvänta sig att resultaten är möjliga att användas när man ska återskapa förlorade våtmarker.

Litteratur

Pehrsson, O. 1992. Skötsel av våtmarker som fågelbiotoper. Naturvårdsverket. Rapport 4014.

Pehrsson, O. & Thorssell, S. 1990. Rekonstruktion av inlandsbiotop för vadare. Fauna och Flora 1990:5.

Mats Andersson
Hagabergsliden 4
711 31 Lindesberg

Några anteckningar vid Hultasjön, åren 1991 - 93

av Gunnar Eriksson

Vi får i ett par artiklar följa Gunnars iakttagelser vid Hultasjön och dess omgivning

"Strax efter 10.35 kommer en havsörn in-seglande från öster." Ja, så börjar mina anteckningar från den 14:e februari -91. Då hade jag turen att se fågeln från ovan och dess limvita stjärt røjde att det rörde sig om en äldre fågel.

27:de februari visade sig sångsvansparet för första gången i år vid sjön. Svanarna landade på isen i närheten av boplatsen. De brukade ha för vana att göra så varje år. De lyckades inte få fram mer än en unge vilket iaktogs först den 18:e juni. Tidigare år brukar ungarna kläckas de första dagarna i juni och kort därefter ses de simma med föräldrarna ute på klarvattnet. Morskogasjön hyste 5 sångsvansungar.

Första veckan i april rastade en stor flock sångsvanar i norra delen av Hultasjön. Så var det ofta på 60-talet och troligen även tidigare. Stora flockar fanns i området Björkasjön Bårsån och den 7:e maj fanns fortfarande ett 60-tal sångsvanar men även 11 knölsvanar där. Den 9:e april och en tid under våren fanns ett knölsvanspar med en brungrå ungfågel i Hultasjöns norra del. Även sångsvanarna var tillsammans med inte mindre än 5 ungfåglar. Det brukar dröja en tid innan dessa lämnar sina föräldrar.

Ständiga revirstrider uppkom dock mellan sångsvanehanen och knölsvanehanen. Den senare behövde bara simma en bit ut i sjön för att sångsvanehanen skulle komma flygande. Knölsvanarna hade t.o.m. ett rede

alldeles intill den nivåreglerare som byggts i utflödet. Något som givit sjön ett nytt värde, inte minst ur ornitologisk synvinkel. På försommaren försvann dock knölsvanarna från sjön. Möjligen beroende på den ständiga uppvaktningen av sångsvanehanen.

Tisdag den 12:e mars blev årets första egentliga vårdag. Sånglärkor hördes sträcka och mesar sjöng. En ormvråk hördes jama och en trolig häckning på Berglundsborg c:a 500 m väster om sjön resulterade i 2 ungar. I det fuktiga vattendroppsbänkande granskogsdunklet hördes trädkryprens lilla vackra strof. Några dagar senare anlände de första tofsviporna och den 24:e kom tranparet. Den 14:e maj fick jag nöjet att se 2 ockragula trankycklingar. Den andra förolyckades dock någon gång under vecka 22. (Slutet av maj.) En tretåig hackspett höll till i skogen vid Viludden den 9:e april. Den saknade gult i dräkten varför jag antar att det var en hona. Sagåns utlopp i Björkasjön har visat sig vara ett intressant område.

Den 13:e april paddlade jag längs nämnda å ut i Björkasjön. En aspholme med många hålträd visade sig innehålla ett par skogsduvor. Den 24:e maj skulle jag få bevittna hannens prål eller spel. Han slog till på en sten ute på en äng. Där lät han höra sitt tvåstaviga oo-oe varefter han plötsligt flög upp och landade på en närbelägen grusväg. Honan fanns på vägen och han började nu

